

НОВИК

ТРУДЫ ПО ВОЕННОЙ ИСТОРИИ

Выпуск IV

УДК 94(100):355(066)
ББК 63.3(0)0-54я49
Н 73

НОВИК. Труды по военной истории. Сборник научных статей по военной истории Научного Одесского Военно-Исторического клуба. - Выпуск 4. - Одесса. - 2011. - 213 с., ил.
Печатается согласно решению кафедры новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова. Протокол № 5 от 13 декабря 2011 г.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Поспелов Андрей Сергеевич - кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова – ответственный редактор.

Ковальский Станислав Валентинович – кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова – технический редактор.

Гребцова Ирэна Светозаровна – доктор исторических наук, профессор кафедры новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Дёмин Олег Борисович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Живьюк Андрей Анатольевич – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой истории Украины Международного экономико-гуманитарного университета имени С. Демьянчука (Ровно).

Луговой Олег Михайлович – кандидат исторических наук, доцент кафедры Древнего мира и Средних веков Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Присяжнюк Оксана Ярославовна – кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры иностранных языков для гуманитарных факультетов, факультета романо-германской филологии Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Смыштына Елена Валентиновна – доктор исторических наук, профессор, заведующая кафедрой археологии и этнологии Украины Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Троян Сергей Станиславович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой международных отношений и страноведения Ровенского Института славяноведения Киевского славистического университета.

Урсу Дмитрий Павлович – доктор исторических наук, профессор кафедры новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Шахин Юрий Владимирович – кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Шкляев Игорь Николаевич – кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

РЕЦЕНЗЕНТЫ:

Бурьян Михаил Степанович – доктор исторических наук, профессор Луганского национального университета имени Т.Г.Шевченко.

Дзиговский Александр Николаевич – доктор исторических наук, профессор кафедры археологии и этнологии Украины Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Редактор и технический корректор: Ковальская Марина Сергеевна – аспирантка кафедры новой и новейшей истории Одесского национального университета имени И.И.Мечникова.

Авторы статей несут полную ответственность за подбор и точность представленных материалов, имён собственных, географических названий и прочих сведений. Все статьи публикуются в авторской редакции. Мнение редакционной коллегии может не совпадать с мнением авторов.

**На первой странице обложки: Эмблема Научного Одесского Военно-Исторического клуба
Корвет Российского Императорского флота «Новик» в Тихом океане
(гравюра второй половины XIX века).**

© Научный Одесский Военно-Исторический Клуб

© Авторы статей

© Автор дизайна обложки – **Ковальская Марина Сергеевна**

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ

- Бондаренко Д.Я. (Одесса)** К вопросу об историографии монархической контрреволюции 1918 года..... С. 5
- Залевский В.В. (Одесса).** Мемуары военнослужащих Вермахта из серии «Жизнь и смерть на Восточном фронте» как источник по изучению боев на территории СССР в 1944 г..... С. 24

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО МИРА И СРЕДНИХ ВЕКОВ

- Харченко Н.В. (Одесса).** Борьба за выживание и вооружённые столкновения в эпоху палеолита С. 31
- Третяк М.О. (Кривий Ріг).** Ключові аспекти Східного походу Александра Македонського..... С. 37
- Мирлян І.І. (Одеса).** Екскалібур – меч короля Артура..... С. 42
- Платовский С.В. (Одесса).** Некоторые аспекты структуры и действий войска Тевтонского ордена. К 600-летию Грюнвальдской битвы..... С. 44

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ НОВОГО ВРЕМЕНИ

- Тоцкий П.Н. (Одесса).** «Великая мысль царствования»: военно-политическая и дипломатическая предыстория мексиканской авантюры Наполеона III С. 49
- Ковальская М.С. (Одеса)** Война и армия в английском юморе викторианской эпохи.....С.62
- Затовский Б.О., Мартынов В.Л. (Одесса).** Разработка в Российской империи средств ведения современной сухопутной войны в 1905-1917 гг..... С. 68
- Бандус В.А. (Одесса).** Линейные корабли Кайзеровского флота (1907-1919 гг.): развитие по поколениям С.79
- Юреско Д.С. (Одеса).** Становление германского подводного флота в Первую мировую войну..... С. 94
- Литвин Д.С. (Одеса).** Оперативно-стратегическое значение наступления Юго-Западного фронта в мае-июне 1916 года..... С. 98

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ НОВЕЙШЕГО ВРЕМЕНИ

- Шкляев И.Н. (Одеса).** Как делалась революция в Одессе..... С. 106
- Присянюк А.О. (Одеса).** Українські військові формування на Одещині за доби Центральної Ради.....С. 110
- Божко О.О. (Кривий Ріг).** Вільне козацтво в Україні за часів Другого Гетьманату..... С. 116
- Демченко А.П. (Одесса).** Красное казачество Украины в 1918 году С. 121

1995. – С. 38-39.

⁷ Так само. – С. 50.

⁸ Вінцовський Т. Вказ. праця. – С. 100.

⁹ Моряки в боротьбі за владу рад на Україні (ноябрь 1917 – 1920 гг.). Сборник документов. – К., 1963. – С. 31-91.

¹⁰ Гражданская война на Украине. – К., 1967. – С. 29-50.

О.О. Божко (Кривий Ріг)

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ ДРУГОГО ГЕТЬМАНАТУ

29 квітня 1918 року, оголосивши себе Гетьманом всієї України, Павло Скоропадський взяв курс на побудову незалежної та сильної Української Держави. В умовах іноземної військової присутності, революційних заворушень та безвладдя це виявилось зробити досить важко без налагодження професійного державного апарату та збройних сил, які захищали би країну не лише від зовнішніх ворогів, але могли підтримувати порядок і в середині держави. Загальновідомо, що під час свого правління П. Скоропадський опирався на власницькі кола (промисловців, банкірів, великих землевласників), які становили невеликий відсоток від загальної кількості населення, і, до того ж, у своїй більшості, стояли на проросійських позиціях. Тому для здійснення більш плідної державотворчої роботи гетьман потребував надійної соціальної опори. Нею мала стати широка верства середніх власників на селі, яка, підкріплена міцним національним почуттям та почуттям індивідуалізму, могла б ефективно протистояти ідеям більшовизму. Тож не дивно, що серед багатьох інструментів зміцнення політичного режиму Української Держави було й Вільне козацтво, яке поєднувало в собі як військові, так й економічні риси, оскільки основним його ядром були хлібороби. Отже, у даній статті ми спробуємо розглянути становлення та організаційне оформлення цього новоутворення в період Другого Гетьманату.

Поява Вільного козацтва, як явище, не було пов'язане з діяльністю уряду П. Скоропадського, – воно почало виникати в народних масах стихійно ще на самому початку Українських національно-визвольних змагань. Гетьман у своїх спогадах так описує цей процес: «После начала революции у некоторых из украинцев, воспитанных на старинных преданиях, явилось желание возобновить Казачество. Одновременно в нескольких местах об этом толковали, но реальное осуществление эта идея получила впервые в Звенигородском уезде, где некий Грызло еще в июне месяце [1917 г.] начал организовывать Казачество, затем эти казачьи организации быстро создавались и в других местах, главным образом в Киевщине. Первоначально это Казачество не преследовало вполне определенных социальных целей, создавалось оно, главным образом, для поддержания порядка; кроме того, крестьянская молодежь, да и старики, охотно примыкали к Казачеству ради шапок с «китицею» и «жупанов». Более сознательные увлекались

романтичними картинами прошлого. Были многие казачьи организации, хотя бы в Полтавщине, которые состояли из хлеборобов, преимущественно зажиточных, а этот сорт людей отнюдь нельзя обвинять в излишнем социализме. Наряду с этим, другие сотни принимали уже подобие старых гайдамацких организаций»¹. Тож, як бачимо, виникнення Вільного козацтва в Україні було формою самоорганізації народу в умовах революції та проявом його бажання приймати участь в революційних подіях і впливати на них.

Із розповсюдженням козацьких осередків не лише на території Київської губернії, але й у Катеринославській, Подільській та Полтавській, виникла необхідність узгодити між собою дії окремих козацьких організацій. З цією метою, у першій столиці українських гетьманів – Чигирині, 6 жовтня 1917 року відбувся козацький з'їзд. За підсумками його роботи, отаманом всього Українського Вільного козацтва було обрано генерала Павла Петровича Скоропадського, його помічником – Івана Васильовича Полтавця, начальником штабу – Василя Васильовича Кочубея. Відповідно до старовинної козацької термінології, Полтавець був генеральним осавулом, а Кочубей – генеральним писарем². Щодо П. Скоропадського, то він наступним чином згадує про своє обрання: «Меня это избрание очень удивило, так как до той поры, кроме вопросов чисто военных и организационных в своем корпусе, я ничем другим не интересовался. Оказывается тем не менее, что среди украинских кругов работа моя над созданием украинской крупной части имела большое значение в смысле популяризации моего имени»³. Але, у зв'язку зі справами по українзації свого корпусу, П. Скоропадський вирішив не втручатися у справи козацтва, займатися якими доручив І. Полтавцю⁴.

У нових політичних реаліях, коли внаслідок державного перевороту генерал Павло Скоропадський як глава Українська Держава став Гетьманом всієї України, залишаючись при цьому отаманом Вільного козацтва, певним чином змінилося його ставлення до очолюваної ним структури козацтва. Тепер він побачив у ній не лише організацію, здатну забезпечити підтримання порядку в країні, але і запоруку й опору свого політичного режиму та своєї соціально-економічної політики. Окремої уваги заслуговує неодноразове звернення до козаків у Грамоті до всього українського народу⁵, що, на нашу думку, мало на меті прищепити козакам державницьку свідомість, підкреслити їх вагомість в очах керманича держави і спонукати до конкретних дій, а в загальному контексті внутрішньої політики – утвердити козацтво як окрему соціальну верству. Те ж саме можемо спостерігати і в основному конституційному акті держави – Законах про тимчасовий державний устрій України. В окремому розділі «Про права і обов'язки українських козаків і громадян» звертає на себе увагу те, що поняття «козаки» в цьому документі вживається поряд з поняттям «громадяни», в правовому сенсі фігурує на рівні з ним та завжди вживається на першому місці⁶.

Те, що Вільне козацтво повинно було зайняти окрему нішу в суспільно-політичній системі Української Держави, логічно витікає з принципів організації самої влади Гетьманату. Оголошуючи себе Гетьманом всієї України,

П. Скоропадський (нащадок гетьмана Івана Скоропадського) ніби апелював до національного символу сильної влади, який невід'ємно був пов'язаний з героїчним минулим українців, що мало мобілізувати усі наявні інтелектуальні та людські ресурси на розбудову та захист своєї Вітчизни. Ідея зв'язку Гетьманату із козацтвом часів Гетьманщини та його своєрідної спадкоємності знаходила своє відображення і в державних символах, зокрема, в гербі Української Держави, печатці та особистому штандарті гетьмана, які основним своїм елементом мали козака з мушкетом – герб Війська Запорозького. Але на початку ХХ століття сама побудова державного герба ще й ніби робила акцент на наявності лідера в державі, а також, на нашу думку, мала бути одним з елементів формування культу особистості гетьмана у свідомості українського населення. Тож, Вільне козацтво ставало наступною ланкою в цій системі і логічно завершувало її. Зрозуміти причину окремої уваги П. Скоропадського до цієї організації можуть дати наступні рядки з його спогадів: «Это движение может, если его сумеет захватить, явиться тем здоровым течением, которое спасет Украину от того развала, сильно дававшего уже себя чувствовать не только среди войск, но и в кругу мирных обывателей»⁷.

Як вже зазначалося, рух за відновлення козацтва був своєрідним проявом громадської ініціативи українців. Він так і не набув правового оформлення за часів Української Народної Республіки, соціалістичні керівники якої взагалі відкидали необхідність будь-яких військових формувань, хоча той стан речей, який існував у цій галузі, не задовольняв також і самого П. Скоропадського: «В разговорах с крестьянами, да и из типа селян, записавшихся в казаки, я убедился, насколько казачья организация неправильно поставлена и насколько она еще в зачаточном состоянии. Я видел, что для борьбы с большевиками их не поднят»⁸. Виходячи з наведених міркувань, гетьман розпустив Вільне козацтво та вирішив заново набрати увесь особовий склад за новими правилами (з відомих нам мотивів). Нормативно-правовим актом, який законодавчо закріплював наявність козацьких організацій в Україні та впорядковував їх діяльність, був закон Ради міністрів Української Держави про відновлення українського козацтва від 10 серпня 1918 року.

Відповідно до закону, метою відновленого козацтва було «відродження велично-гарного минулого України і допомога відродженню Батьківщини і забезпечення її державності», а також виховання підростаючого покоління у лояльності до існуючого режиму. Задля виконання вказаної мети члени козацької громади повинні були прямувати до фізичного та духовного вдосконалення, а також покращувати свій культурно-освітній та економічний рівень⁹.

Новоутворені козацькі громади прирівнювалися до військової організації. Вступ до них мав провадитися добровільним записом, після чого добровольців повинна була затвердити Генеральна Рада. До запису в козаки допускалися лише ті громадяни України, які сповідували православну віру та були достойними цього. Нашадки колишніх козацьких родів мали право записуватися у своєму козацькому стані, за умови, якщо вони через свої

протиправні та антиурядові вчинки не були позбавлені цього права гетьманом чи Генеральною радою. Однак, не дивлячись на ретельний відбір претендентів у козаки, сама належність до козацької громади не змінювала персональних та матеріальних прав зарахованих осіб¹⁰.

За своїм адміністративним поділом Вільне козацтво мало наступну структуру: кожна козача громада складала полк (він у межах повіту міг ділитися на сотні), самі ж полки в межах губернії мали об'єднуватися в кіш. За старою козацькою звичкою, на чолі коша мав стояти кошовий отаман, який безпосередньо підлягав гетьману, але, на відміну від колишніх часів, він не обирався рядовими козаками, а призначався гетьманом. Полки очолювали полкові отамани, які підлягали кошовому, сотні – сотенні отамани, які підлягали полковим¹¹.

Як вже зазначалося, на чолі Вільного козацтва стояв «Ясновельможний Пан Гетьман». Для вищого керівництва при ньому утворювалася Генеральна козача Рада, яка працювала під головуванням гетьмана або його заступника. До її складу входили: 1) президія з 11 осіб, яких призначав гетьман, та заступника гетьмана по головуванню в Раді; 2) 12 додаткових членів, які обиралися президією та затверджувалися гетьманом; 3) 9 членів, обраних Радою та затверджених гетьманом; та 4) почесні члени, обрані Радою та ухвалені гетьманом¹². Як бачимо, склад Генеральної козачої Ради формувався за наступним принципом: гетьман призначав президію, яка, в свою чергу, обирала додаткових членів, а вже потім вся Рада обирала 9 інших членів та окремо – почесних членів. Завданням Генеральної Ради було узгодження діяльності місцевих рад та керівництво ними, а також догляд за зміцненням в козацькій громаді почуття і переконання необхідності всіма засобами підтримувати державний порядок України.

Управління на місцях здійснювали місцеві козачі ради, в компетенції яких було вирішення економічних та культурно-освітніх питань. Вони повинні були збиратися при кошових, полкових і сотенних отаманах та під їх головуванням. Сотенні ради збиралися з дозволу полкового отамана, полкові, відповідно, – кошового отамана, а кошові – з дозволу Генеральної козачої ради. Склад рад був наступним: сотенні склалися з чотирьох членів, обраних сотнею, і отамана сотні; полкові – із чотирьох членів від сотень і полкового отамана; кошові – з чотирьох членів від полків і кошового отамана. Члени сотенних рад затверджуються кошовим отаманом, а члени полкових і кошових рад – президією Генеральної козачої ради¹³.

Не важко помітити, що характерною рисою, яка чітко простежується у цьому документі, є те, що керівництвом держави структура Вільного козацтва будувалась ніби «під себе». Однак, така жорстка централізація та підконтрольність мала свої підстави. Згадуючи про першу організацію Вільного козацтва, гетьман писав: «Тут во главе, обыкновенно, оказывались всякие авантюристы, редко идейные, в большинстве случаев они преследовали свои личные цели, просто при удобном случае поживиться на чужой счет. Все, таким образом, зависело постоянно от того, кто стоял во главе части: будь то сотни,

полка или коша»¹⁴. Тож, наведений вище порядок формування владних структур давав можливість залучати до керівних посад в козацьких громадах лише надійних та перевірених осіб (принаймні на це сподівалися автори закону).

Отже, утворене Вільне козацтво було проявом громадянської активності населенням України в умовах національно-визвольних змагань. Воно органічно впліталось в суспільно-політичну систему Другого Гетьманату, використовувалося урядом П. Скоропадського для зміцнення свого режиму та мало стати його надійною опорою в соціально-економічній політиці, а самі козаки повинні були у майбутньому утворити окрему соціальну верству. Не дивлячись на те, що Вільне козацтво було неурядовою громадською організацією, його очолював глава держави, а керівні органи були побудовані таким чином, щоб при владі знаходилися лише ті особи, які мали довіру в очах держави, могли б виховувати населення в належному дусі та спрямовувати зусилля козаків у потрібному для неї напрямі.

ПРИМІТКИ:

¹ Скоропадский П. Воспоминания: конец 1917 года по декабрь 1918 года // Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – К., Філадельфія, 1995. – С. 81 – 82.

² Там само. – С. 82, 84.

³ Там само. – С. 83.

⁴ Там само. – С. 84.

⁵ Грамота до всього українського народу // Верстюк В., Гай-Нижник П., Коник С. та ін. Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні / Упоряд. А. Вишневський. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. – С. 100-101.

⁶ Закони про тимчасовий державний устрій України // Верстюк В., Гай-Нижник П., Коник С. та ін. Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні / Упоряд. А. Вишневський. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. – С. 102.

⁷ Скоропадский П. Вказана праця. – С. 84.

⁸ Там само. – С. 113.

⁹ Закон Ради міністрів Української Держави про відновлення українського козацтва. 10 серпня 1918 р. // www.kmi.gov.ua/control/publish/article?art_id=1219503

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Скоропадский П. Вказана праця. – С. 82.